

Határon túli zsidó életvilágok reprezentációi – Budapesti felekezeti olvasatok és diskurzusok¹

A közösségi stratégiák és a politikai cselekvések adott életvilág keretein belül értelmezhetők, ha a tényleges jelentéstulajdonításokat, önképeket és folyamatokat kívánjuk megérteni. Ebben az értelemben beszélhetünk a „Magyar Izrael” többes kötésben való létéről 1920 és 1944 között. A többes kötés úgy is értelmezhető, mint különböző nemzetállamok, köztársaságok és új monarchiák új kereteinek kényszerítő realitása a korábbi dualista keretekre kidolgozott stratégiákkal szemben, s úgy is, mint a premodern, királyságokhoz való viszonyulások modelljeinek és a különböző modern nemzeteszméknek párhuzamos lojalitásrendszerei és elvárásai, amelyek között az egyénnek vagy a közösségnek helyzetfüggő hierarchiákat kellett felállítani.

Közép-Európát több tudományos kutatás közös életvilágként tematizálja,² vagy felekezeti életvilágait állítja középpontba.³ A Habsburg Birodalom felekezeteinek diskurzustradícióira, a Monarchia felekezeti alapon megélt életvilágaira Klieber mutatott rá katolikus, zsidó, muszlim, pravoszláv és protestáns példán. Ezek az életvilágok alapjaiban határozták meg tagjaik tapasztalatait, lehetőségeit, értelmezéseit és perspektíváit. A zsidóság esetében a judaizmus hagyományai, az átalakuló társadalom lehetőségei és korlátai, valamint a modern nemzeteszmék megjelenése egyaránt hatottak a felekezeti diskurzustradíciók formálódásának útjaira és a tágabb társadalmi környezethez való viszonyulási módokra. Premodern előképek, normák és szimbólumok fonódtak össze modern felvilágosult eszmékkel, ön- és jövőképekkel. A judaizmus hagyományai találkoztak az állampatrióta uralkodótisztelettel és a modern nemzeteszmék szimbolikus politikájával.

A magyarországi izraelita közösségeket változó életvilágaikban érthetjük meg. Életvilág (*Lebenswelt*) alatt a habermasi kulturálisan meghatározott életvilág értendő, ami Alfred Schütz „a természet és a társadalom világát” magába foglaló meghatározására épül, attól viszont a kulturális meghatározottság hangsúlyozásában tér el.⁴ A schützi

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

² Moritz Csáky – Elena Mannová: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999.

³ Rupert Klieber: *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848–1918*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2010.

⁴ Vö. Pászka Imre: *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere, 2007. 154.

megközelítés erősen énközpontú, de nem egyetlen egyén én helyzetéről szól, „hanem éppen az interszubjektivitásából adódóan mások, velem egy időben élők helyzete” határozza meg.⁵ Az interszubjektivitás fogalma a kulturálisan meghatározott értelmező közösség volta felől válik lényegessé az izraelita életvilágok szimbolikus jelenségeket adaptáló törekvéseiben. Az értelmezés folyamata interszubjektivitáshoz, azaz interpretív közösséghez, az adott szituációban megragadható értelmezési kerethez és az egyének által hordozott értelmezési tőkéhez kötött.⁶ Az értelmező közösség gondolata Közép-Európa különböző szociokulturális csoportjait vizsgálva – Klieber megközelítése mellett – Moritz Csáky-nál és követőinél is megjelenik.⁷ Az értelmezésben részt vevők közös ismeretanyagot, értelmezési tőkét hoznak létre, amelyből értelmezéseiket az adott szituáció társadalmi kereti között alakítják ki. A budapesti izraelita sajtó határon túli életvilágokról szóló olvasatai a budapesti izraelita intézményi interszubjektivitás nyilvános diskurzusai felől érthetők meg.

Joggal merül fel a kérdés, melyik időszak, terület és irányzat életvilágáról van szó? Milyen fórumon történő megjelenítésről? Lehet-e egyáltalán átfogóan beszélni a jelenségről? Tanulmányom a határon túli zsidó életvilágok két világháború közötti sajtó-megjelenítéseivel foglalkozik sajtóforrásokon keresztül, a sajtóra modern fórumként tekintve. A híradások egy közös tudásra, vallási ismeretanyagra támaszkodtak, és mint értelmezések az élő gyakorlatra vonatkoztak. Egyrészt a fővárosi izraelita hírlapírók szempontjából jelentőségtelinek tekintett eseményeket tükrözték, másrészt a hírlapírók sem mentesülhettek koruk domináns társadalmi narratívumainak hatása alól, amelyek többnyire együtt változtak – szűntek meg és termelődtek újra – a társadalmi rendszerek változásával.⁸ A határon túli zsidó közösségek életéről szóló híreket ennek során interpretált eseményeknek tekintem, amelyekhez nem a történeti kritika felől, hanem saját koruk beszédmódjai, nagy társadalmi diskurzusai felől közelíték. Ennek megfelelően a lokális jelenségeket és azok keretfüggő perspektívákban történő bemutatásait különítem el. Ami különböző szerkesztői/kiadói körökben, intézményi és irányzati lapokban közös jelenség lehet, az a lojalitások (többes kötődések, konfliktusok, stratégiák) kérdése, a közösségvállalások (univerzalizmus, partikularizmus és emlékezet) ügye, az elhatárolódások (amelyek mentális és stratégiai határokat hoznak létre), valamint az értelmező keretek eltérése. Előbbiek tudományos problémaként Adam S. Ferziger, Lois C. Dubin történeti kutatásaiban jelentek meg, utóbbiak Yerushalmi, Aviezer Ravitzky tematizálá-

⁵ Idézi: Pászka (2007): i. m. 153–154.

⁶ Sz. Kristóf Ildikó: Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula*, (1998), 1–2. 67.

⁷ Richard Reichensperger: The Central European „Lebenswelt” and Memory Theory. In Moritz Csáky – Elena Mannová (szerk.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999. 24–26.

⁸ Edward M. Bruner: Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2000. 181–197.

sait és a vallási szöveghagyomány kutatását jellemezték.⁹ Továbbgondolva a bécsi egyháztörténész, Rupert Klieber felvetését, az utódállamok zsidó csoportjaira, közösségeire is eltérő keretek által meghatározott életvilágok részeseiként tekintek. Ezeket röviden két kérdés köré lehet rendezni. Miként jelennek meg a határmódosulások által előidézett keretváltások? Miként befolyásolják az értelmezői keretek a helyi hírek megjelenítését? Ezt a budapesti lapok példáin mutatom be.

Izraelita sajtó: felekezetiesedés és modernizálódás

A zsidó felekezeti és mozgalmi sajtó tipikusan modern jelenség volt. Sarah Abrevaya Stein a sajtót egyszerre tekintette a változás manifesztálódásának és mechanizmusának a modern kori zsidóság köreiben.¹⁰ A lapok szerkesztői elitje számára lehetetlen volt a szekuláris és vallási hír, valamint a szekuláris és vallásos olvasó közötti különbségtétel. Ezek a sajtótermékek az urbanizálódó népességhez kötődtek. A nemzeti sajtó és nyelvhasználat 19. század utolsó harmadára tehető virágzása az Osztrák–Magyar Monarchia több pontján vezetett a már emancipált zsidó közösségek tagjainak a nemzeti nyelvű újságírásba történő bekapcsolódáshoz, illetve az izraelita felekezeti sajtó kialakításához és nemzeti nyelvűvé tételéhez. A magyarországi zsidó felekezeti sajtó megelevenedése és a modernitáshoz fűződő különböző stratégiák megjelenítőjévé válása az 1868–69-es zsidó kongresszushoz s következményeihez kötődött. A budapesti neológ és orthodox modern intézményrendszer a 19. század utolsó harmadában jött létre, és a vidéki zsidósággal folyamatosan tartotta a kapcsolatot. A Pesti Izraelita Hitközséghez közel álló, de ahhoz intézményesen nem kötődő, sőt vele szemben sokszor eltérő álláspontot képviselő *Egyenlőség – Társadalmi hetilap* 1882 és 1938 között képviselte a neológia véleményét. Az *Egyenlőség* betiltását követően helyébe *A Magyar Zsidók Lapja* lépett 1939 és 1944 között. A jüdisch-deutsch *Allgemeine Jüdische Zeitung*ot az Orthodox Irodától független napilapként adták ki, 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején pedig betiltották. *Zsidó Újság* címen magyar nyelvre váltott, mivel jüdisch-deutsch olvasótáborának zöme 1920 után az utódállamokhoz került. 1925. október 16-ától *Zsidó Újság. A magyar orthodox zsidóság hetilapja* címen jelent meg. 1939. január 20-tól címét *Orthodox Zsidó Újság. Egyházi és hitbuzgalmi lapra* változtatta. Az Orthodox (Központi) Iroda fővárosi modernizálódó elitjének nézeteit 1944. március 19-ig fogalmazta

⁹ Adam S. Ferziger: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005; Lois C. Dubin: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 28. (2014), 1. 51–81.; Aviézer Ravitzky: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben*. Pozsony, Kalligram, 2011.

¹⁰ Sarah Abrevaya Stein: *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2004. 16.

meg.¹¹ Eszmehirdető lapokról lévén szó, a világban elfoglalt helyzet és világkép közösségi magyarázata felől fontossá válik a vallási hagyomány, eszkatologikus perspektíva és a haladásezmén, természetjogon alapuló társadalom(át)alakítás viszonyának kérdése. A vészkorszakig hatóan, különböző hangsúlyokkal mindkettő – a Népe történetét alakító Isten, valamint a racionálisan megismerhető és formálható világ gondolata – megjelenik a különböző lapokban. Ez a kettősség a zsidó életvilágok értelmezésében az integráció és az elkülönülés, a racionális és az irracionális gondolkodás sémái felől válik fontossá.

Az államhatalom és a nagy társadalmi diskurzusok „többes kötése”

A rendi világ hatalmi szimbolizmusa vallási eszkatológiákba illeszkedett,¹² legitimációit a vallási emlékezet alaptörténeteire fordította le.¹³ A rendi világ zsidó önértelmezését és helyi hatalomhoz való viszonyát a judaizmus alaptörténeteiből érthetjük meg, amelyek középpontjában a szétszóratásról szóló értelmezések álltak.¹⁴ Az uralkodó és a hatalom Isten által legitimált hatalom volt.¹⁵ A koronás fő az Örökkévaló dicsőségének halvány e világi visszatükröződéseként, az Örökkévaló pedig népe sorsának aktív alakítójaként jelent meg a 19. század végétől formálódó magyar izraelita szimbolikus politikában is. A judaizmus vallási hagyománya szerint a koronás fő a társadalom rendjének és a zsidóság biztonságának letéteményese a 20. századig hatóan. A 19. század a zsidó vallási közösségek átalakulásának kora.¹⁶ Európa-szerte ekkor bomlanak fel a premodern, differenciálatlan, testületi-politikai jogokon és kötelezettségeken alapuló önszabályozó

¹¹ A jelzett sajtótermékek mellett a magyar nyelvű zsidó sajtóorgánumokról részletes áttekintést nyújtott Scheiber Sándor. Lásd Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

¹² Vö. Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz, 1996.

¹³ Vö.: Gernot Kocher: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, C. H. Beck, 1992; Tomisa Ilona: *Patrona Hungariae* ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknoi Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713). *Ethno-lore*, 32. (2015). 181–218.

¹⁴ Fényes Balázs: Bűn és büntetés paradigmája a rabbinikus hagyományban. In Fényes Balázs: *„Őrizték meg őriztettem...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó, 2011. 10–11.

¹⁵ Dubin (2014): i. m. 57–58.

¹⁶ Bővebben lásd: Glässer Norbert: “Bless Our King, Who You Sent Like Moses”. Jewish religious interpretations of loyalty to Hungarian King Francis Joseph. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Religion, Culture, Society 3. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016. 76–95.; Glässer Norbert: “This Crown Came Down to us from Heaven, God Sent it to you Through us”. Neolog Jewish Discourse Traditions on the Coronation of Charles IV. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Religion, Culture, Society 4. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2017. 9–29.

közösségek. A 19. század második felének magyarországi zsidóságánál így egyszerre jelentek meg a judaizmusnak a rendi hagyományokhoz kapcsolódó rítusai és a modern nemzeti szimbolikus politika érvelési módjai.¹⁷ Ugyanígy a reformok képviselőinek világértelmezését tekintve együtt voltak jelen a judaizmus nemzedéki láncolatot alkotó hagyományának racionális és irracionális elemei a felvilágosodás racionalizmusával és társadalomalakító törekvéseivel. Ezek számunkra azért érdekesek, mert ezekre épültek rá a két világháború közötti zsidó önértelmezések. A nagy háború zsidó középkorú generációja bevett felekezet híveként demonstrálhatta a nemzet, a birodalom és az uralkodó iránti hűségét, s került azt követően gyökeresen más hatalmi és társadalmi keretek közé.¹⁸ Az utódállamok szervezeti és mozgalmi intézményrendszerének létrejöttével a korábban egységes keretek között élő zsidó irányzatok és stratégiák az új politikai realitások részeivé váltak. A háborút követő átrendeződés a dinasztikus birodalmak mellett eltörölte a nemzettudat áttételes birodalmi válfaját is. A dinasztikához való lojalitást új kötődések váltották fel.¹⁹ A két világháború között a közös állam, birodalom iránti lojalitás helyébe az utódállamok népeinek saját egyediségükbe vetett hite lépett. Ennek keretében fontos szempont lett a népek önmegvalósítása saját népi államukban. Az önmegvalósítások általuk kitűzött célját persze Közép-Európa kis nemzetei leginkább csak egymással szemben érhették volna el. A dualizmus idején létrejött Budapest-központú intézményrendszer elitje továbbra is érzékeny maradt az új, határokon kívülre került intézményrészek ügyei iránt. Az elcsatolt területek a magyar hivatalos és a zsidó irányzatok emlékezeti kánonjában eltérő súllyal jelentek meg. Míg az előbbi a területek történeti kontinuitása és az egyes magyar néprajzi csoportoknak tulajdonított unikálitás és autenticitás határozta meg, addig a zsidó értelmezésekben a hitközségi történeti emlékezet mélysége és a zsidóság számaránya határozta meg. Így egyes területek, mint Erdély és a Felvidék hangsúlyosabbá, míg mások, mint az Órvidék, Délvidék kevésbé reflektálttá váltak az egyes lapok híreiben.²⁰ A budapesti neológ *Egyenlőség* Erdéllyel kapcsolatos cikkei mindig hűen követték a főáramban lévő magyar nemzeti stratégiát. Erdély magyarságához hasonlóan Erdély zsidóságát is különleges, romantikus tulajdonságokkal ruházta fel a lap, illetve az összmagyar érdekek képviseletében játszott kivételes

¹⁷ Glässer Norbert: Állami jelképek – liturgikus környezet. Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán. In Oláh János – Zima András (szerk.): *Schöner Alfréd hetven éves*. Budapest, Gabbiano, 2018. 125–138.

¹⁸ Glässer Norbert – Zima András: The Emperor-King's Hungarian Maccabees. The Components of Hungarian Jewish First World War Propaganda. In Z. Karvalics László (szerk.): *Information History of the First World War*. Budapest, L'Harmattan, 2015b. 149–168.

¹⁹ Glässer Norbert – Zima András: Konfliktusok, lojalítások és várokozások határán. Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban. In Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015a. 149–189.

²⁰ Az Órvidékről minimális szervezeti vonatkozású hírek jelentek meg. Például az orthodox sajtó éves közgyűlésekről közölt rövid híreket, lásd: *Zsidó Újság*, 1925. december 4. 13. Hírek – Burgerland hitközségei.

szerepüket hangsúlyozta. A zsidóság magyar polgári nemzeti közösségbe való betago-lódása idején Erdély felértékelődése a magyar népi kultúra felfedezésébe, a „magyar nemzeti táj és nemzeti kultúra” szerkezetének kialakításába illeszkedett.²¹ Erdélyről a két világháború közötti kialakított izraelita képek a dualizmus Erdély-képén nyugodtak. „Az erdélyi zsidóság viszont már a háború befejezése előtt is egyik legelittebb rétege volt a magyar zsidóságnak, Trianon óta pedig a magyarság és a magyar zsidóság szem-pontjából egyaránt nagy jelentőséghez jutott”²² – írta az *Egyenlőség* 1938 januárjában.

A határon túli közösségek tényleges helyzete viszont utódállamonként eltérő volt.²³ Az utódállamokhoz csatolt zsidó közösségek 1920 után végérvényesen új hatalmi reali-tások, intézményi, jogi és gazdasági struktúrák részévé váltak. Ezekben kellett felépíteni és működtetni saját intézményrendszereiket, érvényesíteni érdekeiket.

Martirologiák és lojalitásmegnyilvánítások kettősségében

Az államhatárok változásával más impériumokhoz került zsidó közösségek a magyar nemzeteszmével való azonosulásuk és az új hatalmi azonosulási elvárások ütközéséből eredő konfliktusaikat egyszerre élték meg a zsidó közösségi stratégiák differen-ciálódásával és az új hatalom iránti lojalitás vallási értelmezéseinek modernizálódott olvasataival. Így – ha nem elsősorban az intézményi változások történetére helyezzük a hangsúlyt – a budapesti izraelita intézményekhez közel álló sajtóolvasatokban vál-takozva találhatjuk meg a magyar-zsidó mártíriumokat és az új hatalmak antiszemita jelenségekkel szembeállítható egyedi gesztusait.

Martirologia mint történeti tapasztalat

A határon túli zsidó életvilágok budapesti értelmezését a martirologia határozta meg. A zsidó történetírásról szóló munkák – közöttük Jeffry Veidlinger Wissenschaft des Judentumsszal foglalkozó példái – a tömegek történelemértelmezésének szintjére vonat-kozóan a *szétszóratus-mártírium* Memorbuch-hagyományból eredő, vallási háttérű látás-

²¹ Pozsony Ferenc: Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudo-mányi Intézet – L'Harmattan – Könyvpont, 2012. 667–668.

²² Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe. *Egyenlőség*, 1938. január 7. 1–2.

²³ Lásd: Glässer–Zima (2015a): i. m.; Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013; Rebekah Klein-Pejšová: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington, Indiana University Press, 2015.

módot tartják hosszú időszakon át meghatározónak.²⁴ A határon túli zsidó közösségek martirológiájában az izraelita felekezeti hagyomány találkozott a nemzeti szimbolikus politika kortárs értelmezési sémáival.

A közös mártírium a nyelvi és kulturális önmeghatározás együtt elszenvedett csorbításaként is megjelenhetett. Az *Egyenlőség* így tudósított a zsidó felekezet etnikumként történő cseh számlálóbiztosi rovatolásáról:

„Mélységes megdöbbenést keltett a cseh kormánynak az a példátlan eljárása, mellyel Pozsony és Kassa szinmagyar városokat megfosztotta magyar nyelvűktől. Mint ismeretes, a cseh kormány az 1930. évi népszámlálás adataira hivatkozik, melyek ebben a két városban nem állapítottak meg 20%-nyi magyar kisebbséget. [...] A Magyar Zsidó Unióhoz, mint a magyar zsidóság külpolitikai képviselőéhez érkezett jelentések mutatják, hogy ez a 4000, illetve 2000 főnyi magyarság azért is »hiányzik«, mert cseh népszámlálók Pozsonyban 5423, Kassán pedig 6740 magyarul beszélő, magyarul író és olvasó zsidót vontak le erőszakkal a magyarság arányszámából.”²⁵

Az erdélyi és partiumi izraelita oktatásról írta 1923-ban az *Egyenlőség*: „ezekben az iskolákban a román megszállás után is hűséges magyar érzéssel, a magyar kultúrához ragaszkodó erős hevülettel tovább is csak magyar nyelven tanítottak az összes zsidó tanítók és tanárok. [...] Az összes megszállott régi magyar területeken a zsidóság mindenütt a magyarsággal tartja fenn a szolidaritást.”²⁶ Erdély mellett²⁷ a Felvidék is a nemzeti – és a zsidó kontinuitás – emlékezeti tereként jelent meg.

„Az egész felvidéki zsidóságot rendkívüli izgalomban tartja a pozsonyi neológ hitközség erőszakos feloszlata. A cseh kormány Persián Ádám, az azóta elhunyt antiszemita agitátor feljelentésére oszlatta fel a hitközséget, melyet Persián azzal vádolt meg, hogy vezetői a magyar irredenta szolgálatában állnak, a budapesti zsidósággal élénk kapcsolatuk van és a szombati istentiszteleteken »a magyar fegyverek győzelméért imádkoznak«. Persián feljelentéseire számtalan magyar zsidót börtönöztek be, hurcoltak bíróság elé és a felvidéki zsidóság szenvedésében nem kis része van Persián lelkiismeretlen denunciációinak.”²⁸

Persián viselt múltja a Katolikus Néppárthoz tartozó *Alkotmány* napilap segédszerkesztőjeként,²⁹ Károlyi alatti forradalmi kormánybiztossága, majd Csehszlovákiába emigrálása

²⁴ Jeffrey Veidlinger: The Jewish Historical and Ethnographic Society. Collecting the Jewish Past. In Jeffrey Veidlinger: *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire. The Modern Jewish Experience*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2009. 252.

²⁵ Pozsony és Kassa. *Egyenlőség*, 1933. október 7. 1.

²⁶ Szatmári Mór: Nem szabad a zsidó iskolákban magyarul tanítani. *Egyenlőség*, 1923. március 17. 2.

²⁷ Erdélyi zsidók küzdelme a magyarságukért. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 5.

²⁸ Miért oszlatták fel a pozsonyi neológ hitközséget? *Egyenlőség*, 1934. március 28. 10.

²⁹ A recepcióval párhuzamosan az egyházpolitikai harcok részeként a konzervatív arisztokratáknak Zichy Nándor és Eszterházy Miklós Mór vezette csoportja által életre hívott *Alkotmány*, a Katolikus Néppárt lapja folyamatosan támadta a modern társadalmi tendenciákat és a szabadelvű politikai törekvéseket. Klestenitz Tibor szerint az egyházpolitikai küzdelem egyik legfontosabb jellem-

együttal burkolt kritika is volt a magyarországi politikai antiszemitizmusra. A különböző antiszemita lapok az *Egyenlőség* polémiaiban a határon túli zsidók magyarhűségét elvitató fórumokként nyertek említést. „Csak a magyar antiszemiták brutális elfogultsága zárkózik el az elől, hogy a magyar jövőre irányzott magyar politikának milyen hatalmas erősségét alkotja épp a zsidóságnak ez a meghatóan önzetlen magatartása.”³⁰

A két világháború között fővonalba az új etnikai nemzeti önmeghatározások kerültek Közép-Európa romjain. Az utódállamok etnikumaival való viszony bemutatása nagyban függött az új hatalom zsidósághoz való viszonyulásától. Ez a konfliktusok etnikai vagy egzisztenciális, kultúrmissziós értelmezéseiben is tükröződött. A fővonalbeli revíziós értelmezésekben a határon túli zsidóság felekezetként a magyarságoz soroltatott. Ez ütközött a két világháború közötti Magyarország etnikai besorolásával – a *numerus clausus*t alkalmazó joggyakorlata által. Az ellentmondást a neológ publicisztika igen hamar megírta.³¹ Ennek ellenére cseh viszonylatban a Magyar Revíziós Liga háromnyelvű (angol, német, francia) memorandumából az *Egyenlőség* több pontot címlapon közölt 1934-ben. Indoklását a zsidóság korábbi nemzetiségi diskurzusban játszott szerepének revíziós aktualizálásából merítette. „Szükségesnek tartjuk, hogy az *Egyenlőség* hasábjain ebből az emlékiratból külön is leközlöljük azokat a részeket, melyek a csehszlovákiai zsidóság helyzetére vonatkoznak és melyek az egész közvélemény előtt rávilágítanak arra, hogy a zsidó kisebbségek ragaszkodása a magyar nyelvhez milyen erős vára a magyar igazságért vívott küzdelemnek.”³² Az *Egyenlőség* felekezeti lap Romániából és Jugoszláviából történő hatósági kitiltását szintén a neológia által végzett magyar érdekképviseletnek tudta be a szerkesztőség. „Sokezer magyar zsidó hittestvért fosztottak így meg kedvenc lapjának olvasásától, csakis azért, mert lapunk a zsidóságban a magyar szellemet ébren tartja”³³ – kommentálták a hírt.

A határon túli zsidóság magyar kulturális kötődéseinek elvitatása a fajvédelem és az antiszemitizmus sajtókampányaként jelent meg a neológ publicisztikában. A *Magyarság* és az *Új Magyarság* antiszemita és irredenta lapok 1937 és 1939 között több cikkben vitatták el a felvidéki zsidóság „magyarélműségét”,³⁴ majd a megvalósult revízióhoz kötődő izraelita publicisztikákban is szereplő közös magyar-zsidó

zöje a közéleti hangnem eldurvulása volt. A Katolikus Néppárt a kiegyezés alapjain állt, ugyanakkor a nagypolitikai törésvonalak megosztották a katolikus mozgalmat, és az *Alkotmány* egészében nem képviselte sem a klérust, sem a politikailag aktív katolikusokat. Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 40., 45–46.

³⁰ Szatmári (1923): i. m.

³¹ Glässer Norbert – Zima András: Unchangingness In Change. The Changed Self-image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Result of the Changed Borders in the Carpathian Basin. *Acta Ethnographica Hungarica*, 56. (2011), 1. 63–92.

³² A zsidó kisebbségek és a magyar nyelv. A Magyar Revíziós Liga emlékirata a zsidó kisebbségek magyarságáról. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 1. 1.

³³ Az Egyenlőséget kitiltották Jugoszláviából. *Egyenlőség*, 1934. november 17. 2.

³⁴ Az Új Magyarság tovább rágalmazza a felvidéki zsidóságot. *Egyenlőség*, 1938. május 27. 9.; Nem a nemzet hangja! *Egyenlőség*, 1938. október 6. 6–7.; Hubay Kálmán képviselő. *Egyenlőség*, 1938. október 20. 1–2.; Minden zsidó: magyarul érez a Felvidéken! *Egyenlőség*, 1938. október

martirológiát.³⁵ Az *Egyenlőség* által a szélsőjobboldali lapok ellenében folytatott apologetikus diskurzus a zsidótörvények és a további rendeletek izraelita sajtóolvasataiban ért véget. Ezeket *A Magyar Zsidók Lapja* ugyanis már a magyarsághoz tartozásnak az állami törvényhozás szintjén megvalósult elvitatásaként konstataálta.³⁶ A vészkorszak küszöbén a kazárelmélet³⁷ dualizmus idején kialakult, a honfoglalás integratív szimbolikus politikájára válaszoló narratívumát³⁸ alkalmazták:

„A magyar zsidóság nem volt idegen test ezen a földön; az első zsidó otthonok mestergerendái még Szent István korában épültek. Helyzete, sorsa, boldogulása a változó időkkel együtt változott; változatlan maradt hűsége az országhoz s a néphez, amelynek körében élete eltelt és amellyel történelmileg is, nyelvén is, hagyományában is és ideáljaiban is elvegyült. Csak az utolsó száz esztendő történetét nézve is, egész sora lép elő a példákknak; amelyek a magyar zsidók munkájának magyar értékét dokumentálják a közgazdasági élet terén épp úgy, mint a szellem világában.”³⁹

Az antiszemita diskurzus a két világháború között Romániában mindvégig a politika főáramában volt. Főként a haszid hívekre és rebbékre gyakran vetült antiszemita közhelyként a modern nemzetállamok iránti illojalitás vádja. A sorkatonaság – különösen az orthodox és haszid irányzat számára – egyébként is számos problémát jelentett a vallási parancsolatok megtartása terén.⁴⁰ Az új román impérium kételyei és az állam iránti lojalitás kérdése tükröződött a vizsnici haszid rebbéről terjedő történetben az 1920-as évek második felében.

„Tudvalevő, hogy a híres vizsnitzi Rebbe a háboru kitérése óta Nagyváradon lakik. Utóbbi időben feljelentés érkezett a Rebbe ellen a »sziguranca«-ra, miszerint ő a hozzá forduló zsidó katonákat a katonaság kötelékéből való szökésre beszéli rá. Erre a sziguranca (román detektívtestület) két katonaruhába öltözött zsidó detektívet küldött a Rebbehez, akik sírva kértek a Rebbetől tanácsot, hogy »mitevők legyenek, mivel a katonaságnál nagyon kegyetlen bánásmódban részesülnek«. A Rebbe erre megnyugtatta őket s azt tanácsolta, hogy vakon engedelmeskedjenek fellebvalóiknak s tőrjenek mindent szeretettel, így majdan sorsuk a Mindenható kegyelméből meg fog javulni [...].

27. 1–2.; Válasz a Magyarságnak. *Egyenlőség*, 1938. október 27. 4.; Tiltakozás. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. február 9. 6.

³⁵ Zsidók a kárpátaljai magyar feltámadásért. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. március 30. 2.; A magyar kenyér. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. július 31. 1–2.; Hírek – Szent István napi istentisztelet a zombori izr. templomban. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. augusztus 28. 5.

³⁶ Kiméletet... *A Magyar Zsidók Lapja*, 1940. május 3. 1.; A magyar zsidóság. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1942. április 23. 1.

³⁷ Zima András: Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century. *Acta Ethnographica Hungarica*, 53. (2008), 2. 243–262.; Konrád Miklós: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 150. (2016), 3. 631–665.

³⁸ Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.

³⁹ A magyar zsidóság (1942): i. m. 1.

⁴⁰ Vö. Bíró Ákos: *Kétféjű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbinátus az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében 1914–1918*. Budapest, Gabbiano, 2013. 26–39.

A detektívek ezután elárulták magukat és a Rebbet szívélyesen gratulálták. Az eset városszerte érthető feltűnést s meglelégedést váltott ki.”⁴¹

A román politika zsidóellenes megnyilvánulásairól rendszeresen tudósított a neológ *Egyenlőség* és az orthodox *Zsidó Újság*. Az erdélyi magyarság és az erdélyi magyar zsidóság összetartozását hangsúlyozták, ebben a neológ publicisták egy olyan eszményi kapcsolatot láttattak, amelyet az antiszemita erők sem bonthattak meg, és amit a nehéz idők csak elmélyítettek. Ezekben a hírekben az antiszemita megnyilvánulások román etnikai színezettel jelentek meg. „Egy Glück nevű aknasugatagi ember éjjel egy kis faluba jutott, ahol kénytelen volt éjjeli szállást kérni egy parasztnál. Amikor a paraszt fia haza jött, nagyon dühös lett, minek adtak egy zsidónak hálólhelyet; [...] amikor a házból kijött a paraszt a feleségével és ki akarták csavarni a fiu kezéből a kést [...], a tusakodás hevében a fiu megsebezte anyját. A zsidó a félelemtől félőrrülten menekült s bejelentette az esetet a csendőrségnek.”⁴²

A szerbiai antijudaista és antiszemita hírek szerb és magyar etnikai szereplőit inkább alsóbb osztályok osztálytársadalmi problémáinak hordozóiként értelmezték, s zsidóellenességüket így kultúrmisszióval kezelhetőnek tekintették. A fővonalbeli jugoszláv politika is közrejátszott az etnikai színezetet nélkülöző híradásokba, mivel a szerb nemzeti önmeghatározásoknak nem képezte részét a zsidóellenesség. A budapesti izraelita sajtó több bácskai és ószerbiai vérvádhiedelemről tudósított. A Tisza mentén „200 paraszt ásóval, kapával fegyverkezve elindult a keresztény gyermek felszabadítására. A kis fiu apja dorongot fogott a parasztokra és csak így birta a tömeget feltartóztatni, amíg a csendőrség megérkezett, megfékezte a tömeget és meggyőzte őket arról, hogy egy zsidó gyermeket féltettek zsidó apától. [...] Az ostobaság ily uralma dacára minekünk zsidóknak, az optimizmus népének mégis remélnünk kell, hogy majd csak megvirrad valaha a koponyákban is”⁴³ – írta az újrainduló orthodox sajtó.

Magyarországon a neológia azonosult, a cionista publicisztika pedig párhuzamot vont a magyar nemzeti fájdalommal.⁴⁴ A közös múlt emléke a határon túli zsidóság tematizálásában abból a szempontból válik lényegessé, hogy a róla szóló értelmezésekben kivel, milyen kontextusban és a történeti tudat mely rétegével formál közösséget. A dualizmus idején kialakult magyar izraelita önmeghatározást követő bácskai zsidók például, akik még a Monarchiában szocializálódtak, magyar tudatúak maradtak, és egy ideig a Magyar Párt soraiban is megtalálhatók voltak. Aktívan részt vettek a magyar kulturális életben, figyelemmel kísérték a magyarországi zsidóság életét. Szoros családi kötelékek fűzték őket a magyarországi neológiához. Ezt jól megvilágítja a kényszerű optálások, elűzetések esete is. A jugoszláviai zsidóság megnyugtató helyzetét taglaló cikkek sorában szakadást az előkelő neológ bácskai és bánati zsidó családok elűzése

⁴¹ Nagyvárad levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. *Zsidó Újság*, 1927. május 13. 2–3.

⁴² Hírek – A halott nagyapa megmenti unokája életét. *Zsidó Újság*, 1929. december 13. 11–12.

⁴³ Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért. *Zsidó Újság*, 1925. október 30. 6–7.

⁴⁴ Bővebben lásd: Glässer–Zima (2011): i. m.

jelentett 1934. december 6-án. Az *Egyenlőség* vezércikkét – családirag érintettként – Kiss Arnold neológ főrabbi jegyezte:

„Szegény Mára hógom! Fut veled és árva gyermekeiddel éjszaka homályába, téli zordonságba a tűzesszemű vonat s odakinn a messzi délvidéki temetőben a hallgatag sirből fájdalmas, sikoltó panaszhang csendül, a halott zsidó pap sikoltása: – Negyven esztendőn át hirdettem Istent, eszményt, emberszeretetet ebben a városban. A véremmel, a könnyeimmel öntöztem ennek a városnak minden rögét, minden kövét. – Miért kergették el a gyermekemet, az ártatlan unokáimat?”⁴⁵

A lap tönkretett életutakat, meghurcolt időseket, szétszakított családokat és elűzött kisgyermekeket mutatott be a módos zsidó polgártól az elveszett kispolgári egzisztenciákon át a családos orthodox tanítóig.⁴⁶ A menekültek ellátásáról a szegedi zsidóság és a fővárosi zsidó hitközségi intézmények gondoskodtak. Buday-Goldberger Leó a felsőház tagjaként az esetből az együtt szenvedés toposzát vonta le következtetésként az *Egyenlőség* vezércikkében, a dualizmus korábbi fővonalbeli nemzetkonceptiójában gondolkodva: „A gyűlölet nem ismer felekezeti, vagy ahogy ma szokás mondani, faji különbségeket, és a gyűlölet viharában keresztények és zsidók együtt szenvednek magyar voltukért. [...] A régi protestáns magyar írók, akik annyira szerették összehasonlítani a magyar nép történetét a zsidó népével, akik Izrael szenvedéseiből merítették vigaszt az üldözött magyarság szenvedéseire: bizony igazat mondtak. A gyűlölet országútján megint találkozott a magyar lélek és a zsidó lélek.”⁴⁷

Ezt a láttatásmódot azon tény sem változtatta meg, hogy az utódállamok kisebbségpolitikája az önálló etnikus zsidó önmeghatározást preferálta, a magyar közösségek létszámát csökkentendő. A szétszórátás martirológiája azonban a híradások szintjén nem maradt meg az egykori országhatárok között, német, szovjet és szentföldi kitekin-téssel bírt. Az okfejtések, kezelési modellek és lehetséges válaszok szintjén a vallási és a modern politikai/jogi értelmezési modellek egymás mellett voltak jelen, irányzatonként eltérő mértékű hangsúllyal, keveredéssel vagy áthallásokkal. Jó példa erre a nagyváradai főrabbi nemzeti elköteleződése, ami a korábbi vallási modelleket is felülírta az alábbi budapesti neológ sajtóértelmezés szerint. „Amikor a »hódító« román király bevonult és tisztelegnie kellett, magyarul szólalt meg, a templomban állandóan tüzes magyar szónoklatokat tart. Hiányos lenne a magyar sors történetírása, ha elhallgatná az igazságot, ha mindezt, minden idők emlékezetére és minden magyar okulására meg nem örökítené”⁴⁸ – írta Dési Géza országgyűlési képviselő Kecskeméti Lipót nagyváradai neológ főrabbiról.

⁴⁵ Kiss Arnold: Miért kergették el őket? *Egyenlőség*, 1934. december 15. 1–2. Kiss Arnold budai főrab-biként, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanáraként tevékenykedett, atyja – a cikkben említett – Klein Mór nagybecskereki rabbi volt.

⁴⁶ Elűzött, szomorú magyar zsidó... *Egyenlőség*, 1934. december 15. 3–5.

⁴⁷ Buday-Goldberger Leó, dr., a felsőház tagja: A nagy tanulság. *Egyenlőség*, 1934. december 22. 1.

⁴⁸ Dr. Dési Géza országgyűlési képviselő: Az erdélyi pogrom: Nagyvárad. *Egyenlőség*, 1929. decem-ber 10. 1.

Királyok, államfők elismerő gesztusai

A híradások zöme többnyire a fennálló *status quóra* és a hatalom zsidósághoz való viszonyára vonatkozott. Az új lojalitások vallási legitimációit a sajtóban legfeljebb a „Dina demalchuta dina”, azaz a királyság törvénye törvény, amíg a zsidóság ellen nem irányul talmudi elve (*bNedarim 28a* és *bBava Kama 113a–b*) adta, ami a dualizmus apologetikus és érdekvédő publicisztikaiban is feltűnt korábban. A hatalom szimbolikus gesztusai az új utódállami keretek között eltérő üzenetekkel bírtak a magyarországi izraelita publicisztikában. Többnyire a királyi szövetséges történelmi modelljével (Salo Wittmayer Baron, Yosef Hayim Yerushalmi) értelmezhetők, és az antiszemitizmussal szembeállítható pozitív példaként interpretálták őket a publicisták. A brit uralkodóház udvari zsidóihoz⁴⁹ kötődő hírek mellett jelentős számú hír szólt a szerb királyi család elcsatolt területeken élő zsidók irányában tett gesztusairól az 1930-as évek derekán. Ennek konkrét üzenete 1933-tól a zsidóságot elismerő – az Örökkévaló kegyelméből uralkodó – koronás fő szembeállítása volt a németországi zsidóság ellen fellépő nemzetiszocialista párttal.⁵⁰ A Szent Száva-rend különböző fokozataival kitüntetett vajdasági és horvátországi izraeliták között voltak birtokosok, gyártulajdonosok, orvosok és ügyvédek, nagypolgárok filantróp feleségei, rabbik és hitközségi elnökök.⁵¹ A híradások a társadalom jobbá tételéért, a gazdaság fellendítésért végzett munkájuk elismeréseként mutatták be a királyi elismeréseket. A király zsidó hadsegédeiről, ifjú zsidó uruguayi főkonzuláról, Belgrád a királyi családhoz – barátjaként – bejáratos nagyrabbijáról hozott hírek egy sikeres integráció képét mutatták, abban az impériumban, amelynek viszonyát ugyan érdekelletének övezik Magyarországgal, de a kormány és az uralkodó zsidó intézmények avatásán képviselteti magát, szenátusának pedig tagja az ország főabbija.⁵² Hasonló hírek jelentek meg a román király vonatkozásában is, bár kisebb számban.⁵³

⁴⁹ Például: Rothschild sógora az angol királyi ház barátja. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 5.; Az angol főrabbi a londoni nagy esküvőn [kép a díszruha leírásával]. *Egyenlőség*, 1934. december 15. 13.

⁵⁰ „A zsidó szolidaritás jegyében”. A jugoszláv hitközségek országos kongresszusa. *Egyenlőség*, 1933. május 5. 18.; A király barátja: az exellenciás főrabbi. „Nálunk nem fog meghonosodni a német antiszemita mozgalom.” Látogatás dr. Alkalay Izsák jugoszláv grandrabbinál. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 1.

⁵¹ Hírek – A cakoveci főrabbi kitüntetése. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 24. 17.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. április 6. 17.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 21. 18.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. október 26. 14.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 14. 16.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. január 9. 10.; Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. február 13. 10.; Zsidó élet vidéken – Újvidék. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 15.

⁵² Hírek – Zsidó főkonzul. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 31. 16.; Hírek – Dr. Alkalay jugoszláv főrabbi a szenátus tagja. *Egyenlőség*, 1932. január 16. 14.; Hírek – Az újvidéki zsidó aggokháza. *Egyenlőség*, 1932. október 1. 29.; Sándor király és a zsidóság. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 1.; Sándor király halála. *Egyenlőség*, 1934. október 20. 1.; Hírek – Sándor király zsidó hadsegédei. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 13.; Hírek – Sándor király zsidó orvosa és ügyvédje. *Egyenlőség*, 1934. november 10. 16.

⁵³ Hírek – A román király látogatása egy zsidó emberbarátnál. *Egyenlőség*, 1931. augusztus 19. 24.; Hírek – Weisz Kálmán nagyváradai textilgyáros kitüntetése. *Egyenlőség*, 1932. március 19. 14.; Hírek – A szatmári főrabbi és a román király. *Zsidó Újság* 1936. november 20. 10.

Tágabb jelenségről van itt szó – amennyiben Sarah Abrevaya Stein egy meglátásával, kategóriájával kezdünk dolgozni –, mint hogy a zsidó sajtó nem tett különbséget szekuláris és vallási hír között. A kérdés a világértelmezési modellek összefonódása felől érthető meg, ami a vallási reneszánsz jegyében más felekezeti sajtótermékeket is meghatározott. Míg a neológia a jogi okfejtéseket és erkölcsi válaszokat részesítette előnyben a zsidóság helyzetének értelmezése során, az orthodoxia az I. világháborúval előállt helyzetre erkölcsi süllyedésként tekintett, az ország területvesztése pedig mint megtéréssel kezelhető büntetés jelent meg a publicisztikákban, a revízió vallási olvasatait hozva létre. Ebbe illeszkedett a munkácsi haszid rebbe budapesti orthodox lapban idézett okfejtése is, miszerint Csehszlovákia léte az égi rendeléssel ellentétes. A rebbit a különböző orthodox híradásokban kifejezetten revizionistaként aposztrofálták, idézték.

„Minden nemzetnek van génusza (»szár«) az égben, amely őrzésére van rendelve, és nem maradhat fenn egy hirtelenül megalakult állam, amelynek nincsen meg az őrangyala; az ilyen államnak előbb-utóbb alkatrészeire kell felbomlania... – szokta mondani. A félév előtt bekövetkezett fordulatnál azután már megértette mindenki, hogy mit állapított meg a cseh rezsim alatt évekkel ezelőtt, a nagy magyarérmű Spira főrabbi z. c. l. és köztudomású, hogy ilyen magyar szellemben nevelte egyetlen gyermekét és annak férjét a jelenlegi főrabbit, Rabinowitz Baruchot.”⁵⁴

Többes kötések és változó világok

A határon túli közösségekről nyújtott magyarországi reprezentációk lokális események magyarországi társadalmi diskurzusához és a budapesti zsidó életvilágok kereteihez igazított értelmezései voltak. A többes kötődések és a lojalitáskonfliktusok a magyarországi zsidóság társadalmi helyzete változásának függvényében nyertek új és új értelmet. A határon túli zsidó csoportokkal történő közösségvállalásokat az egyes stratégiák önképei határozták meg. A határon túli közösségi folyamatok terén a különböző tendenciák szelektív megítélésének is elsősorban a fórumul szolgáló lap által képviselt stratégiák voltak az alapjai.

Felhasznált irodalom

Abrevaya Stein, Sarah: *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2004.

A király barátja: az exellenciás főrabbi. „Nálunk nem fog meghonosodni a német antiszemita mozgalom.” Látogatás dr. Alkalay Izsák jugoszláv grandrabbinál. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 1.

A magyar kenyér. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. július 31. 1–2.

A magyar zsidóság. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1942. április 23. 1.

⁵⁴ Munkácsi utijegyzetek. *Orthodox Zsidó Újság*, 1939. május 10. 4. [z. c. 1.: zécher caddik livra-cha – Igaz emléke legyen áldott!]

- A zsidó kisebbségek és a magyar nyelv. A Magyar Revíziós Liga emlékirata a zsidó kisebbségek magyarságáról. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 1. 1.
- „A zsidó szolidaritás jegyében”. A jugoszláv hitközségek országos kongresszusa. *Egyenlőség*, 1933. május 5. 18.
- Az angol főrabbi a londoni nagy esküvőn [kép a díszruha leírásával]. *Egyenlőség*, 1934. december 15. 13.
- Az Egyenlőséget kitiltották Jugoszláviából. *Egyenlőség*, 1934. november 17. 2.
- Az Új Magyarország tovább rágalmazza a felvidéki zsidóságot. *Egyenlőség*, 1938. május 27. 9.
- Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013.
- Bíró Ákos: *Kétfejű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbínátus az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében 1914–1918*. Budapest, Gabbiano, 2013.
- Bruner, Edward M.: Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat, 2000. 181–197.
- Buday-Goldberger Leó, dr., a felsőház tagja: A nagy tanulság. *Egyenlőség*, 1934. december 22. 1.
- Csáky, Moritz – Elena Mannová: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999.
- Dubin, Lois C.: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 28. (2014), 1. 51–81.
- Elűzött, szomorú magyar zsidó... *Egyenlőség*, 1934. december 15. 3–5.
- Erdélyi zsidók küzdelme a magyarságukért. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 5.
- Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe. *Egyenlőség*, 1938. január 7. 1–2.
- Ferziger, Adam S.: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005.
- Fényes Balázs: Bűn és büntetés paradigmája a rabbinikus hagyományban. In Fényes Balázs: *„Őrizétek meg őrizetemet...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. Budapest, Józsefveg Műhely Kiadó, 2011. 7–41.
- Glässer, Norbert: “Bless Our King, Who You Sent Like Moses.” Jewish Religious Interpretations of Loyalty to Hungarian King Francis Joseph. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Religion, Culture, Society 3. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016. 76–95.
- Glässer, Norbert: “This Crown Came Down to us from Heaven, God Sent it to you Through us”. Neolog Jewish Discourse Traditions on the Coronation of Charles IV. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Religion, Culture, Society 4. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2017. 9–29.
- Glässer Norbert: Állami jelképek – liturgikus környezet. Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán. In Oláh János – Zima András (szerk.): *Schöner Alfréd hetven éves*. Budapest, Gabbiano, 2018. 125–138.
- Glässer, Norbert – Zima András: Unchangingness in Change. The Changed Self-Image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Result of the Changed Borders in the Carpathian Basin. *Acta Ethnographica Hungarica*, 56. (2011), 1. 63–92.
- Glässer Norbert – Zima András: Konfliktusok, lojalítások és várakozások határán. Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban. In Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015a. 149–189.

- Glässer Norbert – Zima András: The Emperor-King's Hungarian Maccabees. The Components of Hungarian Jewish First World War Propaganda. In Z. Karvalics László (szerk.): *Information History of the First World War*. Budapest, L'Harmattan, 2015b. 149–168.
- Hirek – A cakoveci főrabbi kitüntetése. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 24. 17.
- Hirek – A halott nagypapa megmenti unokája életét. *Zsidó Újság*, 1929. december 13. 11–12.
- Hirek – A román király látogatása egy zsidó emberbarátnál. *Egyenlőség*, 1931. augusztus 19. 24.
- Hirek – A szatmári főrabbi és a román király. *Zsidó Újság* 1936. november 20. 10.
- Hirek – Az ujvidéki zsidó aggokháza. *Egyenlőség*, 1932. október 1. 29.
- Hirek – Dr. Alkalay jugoszláv főrabbi a szenátus tagja. *Egyenlőség*, 1932. január 16. 14.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. április 6. 17.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 14. 16.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 21. 18.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. október 26. 14.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. január 9. 10.
- Hirek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. február 13. 10.
- Hirek – Sándor király zsidó hadsegédei. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 13.
- Hirek – Sándor király zsidó orvosa és ügyvédje. *Egyenlőség*, 1934. november 10. 16.
- Hirek – Szent István napi istentisztelet a zombori izr. templomban. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. augusztus 28. 5.
- Hirek – Zsidó főkonzul. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 31. 16.
- Hirek – Weisz Kálmán nagyváradi textilgyáros kitüntetése. *Egyenlőség*, 1932. március 19. 14.
- Hubay Kálmán képviselő. *Egyenlőség*, 1938. október 20. 1–2.
- Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért. *Zsidó Újság*, 1925. október 30. 6–7.
- Kiss Arnold: Miért kergették el őket? *Egyenlőség*, 1934. december 15. 1–2.
- Kiméletet... *A Magyar Zsidók Lapja*, 1940. május 3. 1.
- Klein-Pejšová, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington, Indiana University Press, 2015.
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013.
- Klieber, Rupert: *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848–1918*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2010.
- Kocher, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, C. H. Beck, 1992.
- Konrád Miklós: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 150. (2016), 3. 631–665.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz, 1996.
- Miért oszlatták fel a pozsonyi neológ hitközséget? *Egyenlőség*, 1934. március 28. 10.
- Minden zsidó: magyarul érez a Felvidéken! *Egyenlőség*, 1938. október 27. 1–2.
- Munkácsi utijegyzetek. *Orthodox Zsidó Újság*, 1939. május 10. 4.
- Nagyváradi levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. *Zsidó Újság*, 1927. május 13. 2–3.
- Nem a nemzet hangja! *Egyenlőség*, 1938. október 6. 6–7.
- Pászka Imre: *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere, 2007.
- Pozsony és Kassa. *Egyenlőség*, 1933. október 7. 1.

- Pozsony Ferenc: Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest, PTE Néprajz –Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan – Könyvpont, 2012. 667–679.
- Ravitzky, Aviézer: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben*. Pozsony, Kalligram, 2011.
- Reichensperger, Richard: The Central European „Lebenswelt” and Memory Theory. In Csáky Moritz – Elena Mannová (szerk.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999. 24–44.
- Rotschild sógora az angol királyi ház barátja. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 5.
- Sándor király és a zsidóság. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 1.
- Sándor király halála. *Egyenlőség*, 1934. október 20. 1.
- Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.
- Sz. Kristóf Ildikó: Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula*, (1998), 1–2. 60–84.
- Szatmári Mór: Nem szabad a zsidó iskolákban magyarul tanítani. *Egyenlőség*, 1923. március 17. 2.
- Tiltakozás. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. február 9. 6.
- Tomisa Ilona: Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknoi Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713). *Ethno-lore*, 32. (2015). 181–218.
- Válasz a Magyarorságnak. *Egyenlőség*, 1938. október 27. 4.
- Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.
- Veidlinger, Jeffry: The Jewish Historical and Ethnographic Society. Collecting the Jewish Past. In Jeffry Veidlinger: *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire. The Modern Jewish Experience*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2009.
- Zima András: Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century. *Acta Ethnographica Hungarica*, 53. (2008), 2. 243–262.
- Zsidó élet vidéken – Újvidék. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 15.
- Zsidók a kárpátaljai magyar feltámadásért. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. március 30. 2.

Norbert Glässer

Representations of Jewish *Lebenswelten* among the Hungarian Minorities in the Adjacent Countries

Denominational interpretations and discourses in Budapest⁵⁵

In order to understand the real meanings, self-presentations and processes of community strategies and political actions, these must be interpreted within the framework of a particular *Lebenswelt*. It is in this sense that we can speak of the multiple binds within which “Hungarian Israel” existed between 1920 and 1944. Multiple binds can also be understood as the compelling reality of the new frameworks of the various nation states, republics and new monarchies, as contrasted with the strategies that had evolved within the framework of the earlier, Dualist period, and furthermore in terms of the parallel loyalty systems and expectations provided by the models of the relationships with the premodern monarchies and the various modern theories of the nation, amidst which the individual or the community was obliged to construct situation-dependent hierarchies.

A number of scholarly studies of Central Europe have had as their theme its shared *Lebenswelt*,⁵⁶ or placed its denominational *Lebenswelten* front and centre.⁵⁷ Rupert Klieber has identified traditions of discourse in the denominations of the Habsburg Empire, exemplifying these from the Catholic, Jewish, Muslim, Eastern Orthodox, and Protestant traditions. These *Lebenswelten* were fundamental to the circumscription of their members’ experiences, possibilities, interpretations and perspectives. In case of the Jews, the paths of the formation of the traditions of discourse and the ways of relating to the broader social environment, were influenced equally by the traditions of Judaism, the possibilities and limitations of the transforming society, as well as by the rise of the new ideas of nationhood. Premodern prefigurations, norms, and symbols became intertwined with modern, enlightened ideas and images of the self and of the future. The traditions of Judaism came face to face with patriotic respect for the state ruler and the symbolic politics of modern ideas of the state.

⁵⁵ This research was carried out with the support of the project Aspects of the development of an intelligent, sustainable, and inclusive society: social, technological and innovative networks in employment and the digital economy, identifier EFOP-3.6.2-16-2017-00007. The project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund and the Hungarian state.

⁵⁶ Moritz Csáky – Elena Mannová: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999.

⁵⁷ Rupert Klieber: *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848–1918*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2010.

We can best understand the Israelite [i.e. *izraelita*, the technical word those of Jewish faith in Hungary – *trans.*] communities of Hungary in terms of their changing *Lebenswelt*. This term should be taken in the cultural sense defined by Jürgen Habermas, which builds on a definition by Alfred Schütz embracing “the world of nature and society”, though it differs from it in laying greater stress on the cultural component of the definition.⁵⁸ While the Schützian approach is strongly egocentric, it is not concerned with a single individual’s egocentric situation, “but in fact arises from the intersubjectivity of the situation of others living at the same time as myself”.⁵⁹ The concept of intersubjectivity becomes vital to the Israelite *Lebenswelten*’s efforts to adapt symbolic phenomena through the existence of the culturally defined interpretative community. The process of interpretation is linked to intersubjectivity, that is to say, to the interpretative community, the interpretative framework applicable in the given situation, and to the interpretative capital sustained by individuals.⁶⁰ The notion of the interpretative community in studying the various sociocultural groups in Central Europe can be found not only in Klieber’s approach but also in the work of Moritz Csáky and his followers.⁶¹ Those participating in the work of interpretation create shared knowledge, interpretative capital, out of which they develop their interpretations within the social frameworks of the particular situation. The Budapest Israelite press’s readings of the Jewish *Lebenswelten* beyond Hungary’s borders can be understood through the public discourses of Budapest’s Israelite institutional intersubjectivity.

It is legitimate to ask: the *Lebenswelt* of which period, area and trend is under discussion? In which forum is it manifested? Is it in fact possible to discuss the phenomenon *in toto*? This essay will look at depictions in the interwar press of Jewish *Lebenswelten* beyond Hungary’s borders, treating the press as a modern-day forum. The news items provided depended on shared knowledge, secular and religious, and as regards interpretations applied to living practice. On the one hand, they reflected events that the capital’s Israelite journalists regarded as significant; on the other, even the journalists were unable to free themselves from the dominant social narratives of their time, which on the whole varied – ceased and were reproduced – in tandem with changes in the social systems.⁶² I regard news about the life of Jewish communities beyond the borders as events interpreted in this context, and I critique them not historically but in terms of the discourse practices of their own time, i.e. the major social discourses. In this approach I distinguish between local phenomena and their presentation in perspectives that depend on the framework.

⁵⁸ Cf. Pászka Imre: *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere, 2007. 154.

⁵⁹ Cited in Pászka (2007): 153–154.

⁶⁰ Sz. Kristóf Ildikó: Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula*, (1998), 1–2. 67.

⁶¹ Richard Reichensperger: The Central European “Lebenswelt” and Memory Theory. In Csáky–Mannová (1999.): 24–26.

⁶² Cf. Edward M. Bruner: Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta (ed.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2000. 181–197.

Issues common to numerous editorial/publishing circles, to periodicals published by institutions, and to denominational trends include the question of loyalties (multiple allegiances, conflicts, strategies), matters of community undertakings (universalism, particularism, and memory), the drawing of lines (which establish boundaries of mentality and strategy), as well as divergences among the interpretative frameworks. The former have surfaced as issues in the historical research of Adam S. Ferziger and Lois C. Dubin, while the latter have been highlighted in the work of Yosef Hayim Yerushalmi and Aviezer Ravitzky and in research on textual tradition.⁶³ Developing further the line of thinking proposed by the Viennese historian of religion Rupert Klieber, I regard the Jewries of the successor states, too, as participating in *Lebenswelten* defined by differing frameworks. These can be briefly ranged around two issues. In what form do the changes of framework occasioned by the frontier modifications appear? In what way do the interpretative frameworks influence the presentation of local news? I exemplify these from the Budapest press.

The Israelite press: fragmentation into denominations and modernization

The Jewish press, both denominational and propagandistic, was a typically modern phenomenon. Sarah Abrevaya Stein regards the press as simultaneously a manifestation and a mechanism of change among Jewry in modern times.⁶⁴ The papers' editorial elite found it impossible to distinguish between secular and religious news, just as between secular and religious readers. These products of the press were closely bound up with the urbanization of the population. The flowering of the national press and of the use of the national language, which may be dated to the final third of the nineteenth century, had the result in numerous parts of the Habsburg Empire of connecting the already-emancipated members of the Jewish communities to journalism in the language of the state, and of the Israelite denominational press beginning to appear in the state language. The flourishing of the Jewish denominational press, and the fact that it became a manifestation of various strategies linked to modernity, was a consequence of the Jewish Congress of 1868–1869 and what followed. The modern institution of the Neologs and the Orthodox in Budapest came into being in the final third of the nineteenth century and was in continuous touch with the Jewry of the countryside.

Egyenlőség – Társadalmi hetilap (*Equality – Society Weekly*), which was close, though not linked institutionally, to the Israelite Community of Pest, and as a matter of

⁶³ Adam S. Ferziger: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005; Lois C. Dubin: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 28. (2014), 1. 51–81.; Aviezer Ravitzky: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben*. Pozsony, Kalligram, 2011.

⁶⁴ Sarah Abrevaya Stein: *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2004. 16.

fact frequently expressed views differing from it, represented the view of the Neologs between 1882 and 1938. After *Egyenlőség* was banned, its place was taken by *A Magyar Zsidók Lapja* (The Journal of Hungarian Jews) between 1939 and 1944. The “jüdisch-deutsch” *Allgemeine Jüdisch Zeitung*, published as a daily independently of the Office of Orthodoxy, was banned by the Bolshevik Republic of Councils in 1919. As *Zsidó Újság* (*Jewish Newspaper*) its language switched to Hungarian, as after 1920 most of its “jüdisch-deutsch” readership found itself in the successor states. From 16 October 1925, it was published under the title *Zsidó Újság A magyar orthodox zsidóság hetilapja* (*Jewish Newspaper The Weekly of Hungarian Orthodox Jewry*), changing its name to *Orthodox Zsidó Újság Egyházi és hitbuzgalmi lap* (*Orthodox Jewish Paper Ecclesiastical and Devotional Journal*) from 20 January 1939. It articulated the views of the modernizing elite of the capital’s (Central) Office of Orthodoxy until 19 March 1944. These being papers that propounded ideas, as regards expounding the community’s place in the world and their Weltanschauung, they ascribed importance to the question of the relationship between, on the one hand, religious tradition and the eschatological perspective and, on the other, the (trans)formation of society based on notions of progress and natural law. Until the Shoah, both themes – God as the determiner of His people’s history, as well as the idea of a rationally knowable and determinable world – are found, with varying emphases, in these journals. This duality assumes importance in the interpretation of Jewish *Lebenswelten* through the schemata of integration and isolation, rational and irrational thinking.

The state and “multiple binds” in the major social discourses

The old world order’s power symbolism fitted into religious eschatologies,⁶⁵ translating its legitimations into the fundamental depictions of religious memory.⁶⁶ The old world order’s self-interpretation and relationship to local powers should be seen through the fundamental stories of Judaism, at the heart of which stood interpretations of the diaspora.⁶⁷ The ruler and (secular) power were legitimated by God.⁶⁸ The crowned head, as the pale, earthly reflection of God everlasting, and God everlasting as the active influence upon His people’s fate, was also present in Hungarian Israelite symbolic politics

⁶⁵ Cf. Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz, 1996.

⁶⁶ Cf. Gernot Kocher: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, C. H. Beck, 1992; Tomisa Ilona: *Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknoi Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713)*. *Ethno-lore*, 32. (2015). 181–218.

⁶⁷ Fényes Balázs: *Bűn és büntetés paradigmája a rabbinikus hagyományban*. In Fényes Balázs: *„Őrizték meg őriztettem...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó, 2011. 10–11.

⁶⁸ Dubin (2014): op. cit. 57–58.

as it evolved from the end of the nineteenth century onwards. According to the Judaic religious tradition the crowned head was the effective guarantor of social order and of the security of Jewry well into the twentieth century. The nineteenth century is the age of the transformation of Jewish religious communities.⁶⁹ Throughout Europe this was the time that premodern, homogeneous self-regulating communities, based on corporate and political laws, began to disintegrate. Thus, among Hungarian Jewry in the second half of the nineteenth century, the rites of Judaism associated with the traditions of the old world order can be found alongside the polemical forms of modern national symbolic politics.⁷⁰ Likewise, as regards the representation of the restructured interpretation of the world, the rational and irrational elements in the generational chain forming Judaic tradition were present alongside Enlightenment endeavours at rationalism and society-formation. These are of interest to us because it was on these that were built the self-interpretations of Jewry between the two world wars. The middle(-aged) generation of the Great War could demonstrate, as members of a recognized faith, its loyalty to nation, empire and ruler, and subsequently found itself in radically different frameworks of power and society.⁷¹ With the advent of the organizational and propagandistic institutions of the successor states, the various Jewish denominations and strategies, which had previously existed in a unitary framework, became parts of new political realities. The restructuring that followed the war eliminated, along with the dynastic empires, the secondary genre of national consciousness of the dynastic kind. Loyalty to the dynasties was replaced by new bonds.⁷² Between the two world wars, loyalty to the joint state of Austria-Hungary was replaced by faith in the distinctive identity of the peoples in the successor states. In this framework peoples' self-realization in their own people's state became an important feature. The goal of self-realization that these small nations of Central Europe had set

⁶⁹ See further Glässer Norbert: "Bless Our King, Who You Sent Like Moses". Jewish religious interpretations of loyalty to Hungarian King Francis Joseph. In Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (eds.): *Religion, Culture, Society 3. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016. 76–95.; Glässer Norbert: "This Crown Came Down to us from Heaven, God Sent it to you Through us". Neolog Jewish Discourse Traditions on the Coronation of Charles IV. In Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (eds.): *Religion, Culture, Society 4. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2017. 9–29.

⁷⁰ Glässer Norbert: Állami jelképek – liturgikus környezet. Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán. In Oláh János – Zima András (eds.): *Schöner Alfréd hetven éves*. Budapest, Gabbiano, 2018. 125–138.

⁷¹ See Glässer Norbert – Zima András: The Emperor-King's Hungarian Maccabees. The Components of Hungarian Jewish First World War Propaganda. In Z. Karvalics László (ed.): *Information History of the First World War*. Budapest, L'Harmattan, 2015b. 149–168.

⁷² See further Glässer Norbert – Zima András: Konfliktusok, lojalitások és várakozások határán. Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban. In Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (eds.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015a. 149–189.

themselves was, of course, achievable at most in relation to one another. The elite of the Budapest-based institutional system that came into being under Dualism continued to be sensitive to the affairs of those parts of the institutions that were now beyond the borders. The disannexed areas had different specific gravities in the canon of memory of Hungarian officialdom and of the Jewish denominations. While for the former these were defined by the historical contiguity of the areas and the uniqueness and authenticity ascribed to individual ethnographic groups, in Jewish interpretations they were defined by the depth of the Jewish community's historical memory and the actual proportion of Jews in the population. Thus particular areas, such as Transylvania and Upper Hungary (today's Slovakia) received greater emphasis, while others, for example the Burgenland (today mostly in Austria) and the south Slav areas (today parts of Slovenia, Croatia and Serbia), received less coverage in the newspaper columns.⁷³ The articles on Transylvania in *Egyenlőség*, Budapest's Neolog paper, always followed faithfully the mainstream Hungarian national strategy. The paper vested the Jewry of Transylvania with the same, special and romantic aura as it did the Magyars of the region, emphasizing their exceptional role in the representation of pan-Hungarian interests. At the time Hungarian Jewry joined Hungary's bourgeois community, the valorization of Transylvania fitted well into the (re)discovery of Hungarian folk culture, the slogan of "Hungarian national landscape and national culture".⁷⁴ Israelite images of Transylvania formed during the 1920s were based on those of the Dualism period. "The Jews of Transylvania, however, were already, before the end of the war, one of the most elite strata of Hungarian Jewry, and since Trianon [i.e. 1920 – *trans.*] it has become very significant from the point of view of Hungariandom and Hungarian Jewry alike,"⁷⁵ wrote *Egyenlőség* in January 1938.

The *de facto* situation of the communities beyond the borders was, however, different in each country.⁷⁶ The Jewish communities in the successor states became, definitively, parts of new power realities, institutions, legal and economic structures. It was in these circumstances that they were obliged to establish and operate their own institutional networks and vindicate their interests.

⁷³ Organizational news from the Burgenland region (Hungarian *Örvidék*) was minimal, e.g. the Orthodox press published only brief reports on the annual general meetings, see: *Zsidó Újság* 4 December 1925. 13. Hírek – Burgenland hitközségei. (News – Jewish communities in Burgenland)

⁷⁴ Pozsony Ferenc: Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (eds.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan – Könyvpont, 2012. 667–668.

⁷⁵ *Egyenlőség*, 7 January 1938. 1–2. Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe [Europe intervenes in the barbaric plans of Romania to persecute the Jews].

⁷⁶ See Glässer–Zima (2015a): op. cit.; Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013.; Rebekah Klein-Pejšová: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington, Indiana University Press, 2015.

In the duality of martyrologies and declarations of loyalty

The Jewish communities that, with the changes in the borders, found themselves in new empires, experienced simultaneously, on the one hand, conflicts springing from their identification with the Hungarian national ideology and the expectation that they would identify with the new power-nexus and, on the other, the differentiation of Jewish community strategies and the modernized readings of the religious interpretation of their loyalty to the new power in charge. Hence – if we do not place the primary emphasis on the history of institutional changes – we can discern in the Budapest Israelite press close to the various Jewish institutions readings of Hungarian–Jewish martyrdoms alternating with individual gestures that can be contrasted with the new powers’ anti-Semitic activities.

Martyrology as historical experience

The interpretation in Budapest of the Jewish *Lebenswelten* beyond the borders was characterized by what may be called martyrology. Works of Jewish historiography – including Jeffrey Veidlinger’s examples of *Wissenschaft des Judentums* – on the level of the historical analysis of the masses, have for a long time regarded as definitive a view of the religious background that originates in the *diaspora* – *martyrdom* *Memorbuch* tradition.⁷⁷ In the martyrology of the Jewish communities beyond the borders, Israelite denominational traditions have fused with contemporary interpretational schemata of national symbolic politics.

Shared martyrdom could also be found in conjunction with the experience of “maimed” linguistic and cultural self-definition. “The Czech government’s unprecedented decision to deprive the wholly Hungarian cities of Pozsony (Pressburg/Bratislava) and Kassa (Košice) of their Hungarian language has been greeted with profound shock. As is well known, the Czech government has utilized the data of the 1930 census, which in these two cities failed to record a Hungarian minority amounting to 20% of the population [...] Reports received by the Hungarian Jewish Union, as the foreign policy representation of Hungarian Jewry, indicate that these 4,000 and 2,000 Hungarians, respectively, are “missing” because the Czech census-takers mandatorily subtracted from the total number of Hungarians 5,423 Jews (in Pozsony) and 6,740 Jews (in Kassa) who speak, read and write in Hungarian,” reported *Egyenlőség* on the treatment of the Jewish denomination as an ethnicity by the Czech tellers.⁷⁸ On Israelite education in Transylvania and the Partium *Egyenlőség* wrote as follows: “In these schools even after the Romanian occupation all the Jewish teachers taught with loyal Hungarian feeling, with zealous attachment to

⁷⁷ Jeffrey Veidlinger: The Jewish Historical and Ethnographic Society. Collecting the Jewish Past. In Jeffrey Veidlinger: *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire. The Modern Jewish Experience*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2009. 252.

⁷⁸ *Egyenlőség*, 7 October 1933.1. Pozsony and Kassa [Pressburg/Bratislava and Košice].

Hungarian culture, and solely in the Hungarian language. [...] On all the ancient, occupied lands of Hungary the Jews maintain solidarity with the Hungarians.”⁷⁹

As well as Transylvania,⁸⁰ Upper Hungary (Felvidék, now Slovakia) too appeared as an area of continuing national – and Jewish community – memory. “All of the Jews of Upper Hungary are up in arms about the forcible disbanding of the Neolog Jewish community of Pozsony. The Czech government had the Jewish community disbanded at the instigation of the anti-Semitic agitator, the late Ádám Persián, who had accused the organization’s leaders of being in the service of Hungarian irredentism in cahoots with the Jews of Budapest, and claimed that in their Sabbath prayers they ‘pray for the victory of the Hungarian armed forces.’ Persián had countless Jews imprisoned, dragged through the courts, and his unconscionable denunciations played no small part in the sufferings of Upper Hungary’s Jews.”⁸¹ Persián’s shady past as assistant editor of the Catholic People’s Party daily, *Alkotmány* (*Constitution*),⁸² his role as commissar in the Károlyi government, followed by his emigration to Czechoslovakia, amounted to veiled criticism of Hungary’s political anti-Semitism. Various anti-Semitic journals were mentioned in *Egyenlőség*’s polemics as forums that questioned the loyalty to Hungary of the Jews beyond its borders. “It is only the brutal prejudice of the Hungarian anti-Semites that prevents them from admitting how this movingly unselfish behaviour of the Jews represents such an enormous bulwark of Hungarian politics with respect to Hungary’s future.”⁸³

Between the two world wars on the ruins of Central Europe pride of place was given to ethnic national self-definitions. How the relationship with the ethnicities of the successor states was presented depended largely on the particular new state’s attitude to the Jews. This was also reflected in ethnic, or existential, cultural-missionary interpretations of the conflicts. Initially, in interpretations of revisionism the Jews beyond the borders were counted as Hungarians. This was at odds with ethnic practice within Hungary, which treated Hungary’s Jews as legally constrained by the *numerus clausus* law. The

⁷⁹ *Egyenlőség*, 17 March 1923. 2. Szatmári Mór: Nem szabad a zsidó iskolákban magyarul tanítani [Teaching in Hungarian in Jewish schools has been banned].

⁸⁰ *Egyenlőség*, 13 October 1934. 5. Erdélyi zsidók küzdelme a magyarságért [The fight of the Transylvanian Jews for Hungarianism].

⁸¹ *Egyenlőség*, 28 March 1934. 10. Miért oszlatták fel a pozsonyi neológ hitközséget? [Why was the Neolog Jewish community of Pressburg disbanded?].

⁸² *Alkotmány* was established by a group of conservative aristocrats led by Nándor Zichy and Miklós Móric Eszterházy and in the ecclesiastical battles remorselessly attacked modern social trends and liberal political efforts. In Tibor Klestenitz’s view one of the most important features of the ecclesiastical wars was that the language of public debate became debased. The Catholic People’s Party supported compromise but the Catholic movement was divided along political lines and the paper did not wholly represent either the clergy or the politically active Catholics. Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 40., 45–46.

⁸³ *Egyenlőség*, 17 March 1923. 2. Szatmári (1923): op. cit.

contradiction was rapidly registered by Neolog commentators.⁸⁴ Nonetheless, in the Czech context for instance, a number of points in the trilingual (English-German-French) memorandum of the Hungarian Revisionist League were published on the front page of *Egyenlőség* in 1934. Its reasoning was based on the revisionist version of the role Jews played in the earlier discourse on the nationalities [what we would now call ethnic minorities – *trans.*] “We consider it necessary to highlight in the columns of *Egyenlőség* those sections relating to the position of Czechoslovak Jewry, which will illuminate for public opinion how the attachment of the Jewish minorities to the Hungarian language represents such a strong bastion of the struggle for justice for Hungary.”⁸⁵ The editors also ascribed the banning of *Egyenlőség* by the Romanian and Yugoslav authorities to the fact that the Neologs carried a torch for Hungarian interests. “They have thus deprived many thousands of fellow Jews from reading their favourite journal merely because it keeps the flame of the Hungarian spirit burning in Jewry,”⁸⁶ wrote the paper commenting on the news. Neolog publications saw in campaigns in the press in support of racism and anti-Semitism the denial of the Hungarian cultural bonds of the Jews beyond the borders. Between 1937 and 1939 the anti-Semitic and irredentist journals *Magyarság* (*Hungariandom*) and *Új Magyarság* (*New Hungariandom*) devoted numerous articles to decrying the “pro-Hungarian sentiments”⁸⁷ of the Jews of Upper Hungary, as well as the common Magyar-Jewish martyrology that appeared in Israelite publications, too, linked to the *de facto* revision of the frontiers.⁸⁸ *Egyenlőség*’s discourse of apologetics against the newspapers of the extreme right culminated in readings of the Israelite press concerning the (anti-)Jewish Laws and subsequent decrees. These were registered by *A Magyar Zsidók Lapja* as tantamount to a denial by the state legislature that the Jews

⁸⁴ Glässer Norbert – Zima András: Unchangingness In Change. The Changed Self-image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Result of the Changed Borders in the Carpathian Basin. *Acta Ethnographica Hungarica*, 56. (2011), 1. 63–92.

⁸⁵ *Egyenlőség*, 1 September 1934. 1. A zsidó kisebbségek és a magyar nyelv. A Magyar Revíziós Liga emlékirata a zsidó kisebbségek magyarságáról [The Jewish minorities and the Hungarian language. The Hungarian Revisionist League’s Memorandum on the Hungarianness of the Jewish minorities].

⁸⁶ *Egyenlőség*, 17 November 1934. 2. Az Egyenlőséget kitiltották Jugoszláviából [Egyenlőség banned from Yugoslavia].

⁸⁷ *Egyenlőség*, 27 May 1938. 9. Az Új Magyarság tovább rágalmazza a felvidéki zsidóságot [Új Magyarság continues to slander the Jews of Upper Hungary]; *Egyenlőség*, 6 October 1938. 6–7. Nem a nemzet hangja! [It is not the voice of the nation!]; *Egyenlőség*, 20 October 1938. 1–2. Hubay Kálmán képviselő [Kálmán Hubay, M.P.]; *Egyenlőség*, 27 October 1938. 1–2. Minden zsidó: magyarul érez a Felvidéken! [Every Jew in Upper Hungary feels Hungarian!]; *Egyenlőség*, 27 October 1938. 4. Válasz a Magyarságnak [Reply to Magyarság]; *A Magyar Zsidók Lapja*, 9 February 1939. 6. Tiltakozás [Protest].

⁸⁸ *A Magyar Zsidók Lapja*, 30 March 1939. 2. Zsidók a kárpátaljai magyar feltámadásért [Jews for the Hungarian resurrection of Transcarpathia]; *A Magyar Zsidók Lapja*, 31 July 1941. 1–2. A magyar kenyér [Hungarian bread]; *A Magyar Zsidók Lapja*, 28 August 1941. 5. Hírek – Szent István napi istentisztelet a zombori izr. templomban [News – St Stephen’s Day service in the Jewish temple of Zombor].

were part of Hungariandom.⁸⁹ “Never on this soil was Hungarian Jewry an alien body; the foundations of the first Jewish homes were laid at the time of St Stephen, Hungary’s first king. Its situation, fate, and prosperity rose and fell with the times; its loyalty to the country and the people wherein their lives were lived, and with which it fused historically and linguistically, in its traditions and its ideals, has remained unremitting. Even if we look at the history of just the last hundred years, a whole series of examples leap forth documenting the Hungarian worth of the work of the Jews in the field of economics as well as in the cultural sphere,”⁹⁰ came the response, on the threshold of the Shoah, to the narrative⁹¹ of the integrative symbolic politics of the occupation of the homeland (*honfoglalás*) that had developed under Dualism in the form of the theory of the “Khazar”⁹² origin of the eastern Jews.

Throughout the period between the two world wars anti-Semitic discourse in Romania was in the political mainstream. The accusation of disloyalty to the modern nation states was a cliché frequently levelled above all at followers and rebbes of Hasidism. Military service, especially for the Orthodox and the Hasids, in any case presented numerous problems as regards maintaining religious precepts.⁹³ The doubts of the new Romanian rulers and the question of loyalty to the state were reflected in a widely circulated story about the Rebbe of Wischnitz (now Vyzhnytsia, Ukraine) in the second half of the 1920s. “It is well-known that the famed Rebbe of Wischnitz has lived in Nagyvárad (Oradea, now Romania) since the outbreak of war. Recently he was reported to the ‘Siguranca’ (the Romanian secret police) for allegedly trying to persuade the Jewish soldiers who turned to him to desert from the army. In response the Siguranca dispatched two Jewish detectives dressed in army uniform, who wept as they pleaded for advice as to ‘what to do, as they are being treated very harshly in the army.’ The Rebbe reassured them and advised them to obey their superiors blindly and tolerate everything with love, their life would thus improve thanks to the mercy of the Almighty... The detectives then revealed who they were and heartily congratulated the Rebbe. The case was understandably widely noted in the city and occasioned much satisfaction.”⁹⁴

⁸⁹ *A Magyar Zsidók Lapja*, 3 May 1940. máj. 1. Kiméletet... [Spare us...]; *A Magyar Zsidók Lapja* 23 April 1942. 1. A magyar zsidóság [Hungarian Jewry].

⁹⁰ *A Magyar Zsidók Lapja*, 23 April 1942. 1. A magyar zsidóság [Hungarian Jewry].

⁹¹ Varga Bálint: *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.

⁹² Zima András: Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century. *Acta Ethnographica Hungarica*, 53. (2008), 2. 243–262.; Konrád Miklós: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 150. (2016), 3. 631–665.

⁹³ Cf. Bíró Ákos: *Kétfejű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbinátság az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében 1914–1918*. Budapest, Gabbiano, 2013. 26–39.

⁹⁴ *Zsidó Újság*, 13 May 1927. 2–3. Nagyvárad levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. [Letter from Nagyvárad – The prescient wisdom of the Wischnitz rebbe – Romanian corruption].

Both the Neolog *Egyenlőség* and the Orthodox *Zsidó Újság* regularly reported the anti-Jewish activities of Romanian polity. They emphasized that Transylvanian Magyartdom and Transylvanian Hungarian Jewry belonged together, which the Neolog writers presented as an ideal that not even anti-Semitic forces could sever and which had only been strengthened by hard times. The anti-Semitism of these news items had a Romanian ethnic tinge. “An Aknasugatag (Ocna Şugatag, Romania) man called Glück found himself at nightfall in a small village and was obliged to ask for overnight shelter at a peasant’s house. When the peasant’s son came home, he got very angry that they had given shelter to a Jew [...] when the peasant and his wife came out and wanted to wrest the knife out of the boy’s hand [...] in the heat of the struggle the boy wounded his mother. The Jew fled half-crazed with fear and reported the case to the gendarmerie.”⁹⁵

The ethnic Serbians and Magyars in anti-Jewish and anti-Semitic news reports tended to be seen in terms of the social problems of the lower strata, so that their anti-Jewishness was regarded as being treatable by cultural efforts. Mainstream Yugoslav politics also played a role in news reports lacking an ethnic overtone, since anti-Jewishness did not play a part in Serbian national self-definitions. The Israelite press of Budapest reported several charges of blood libel from the Bácska (Bačka, now mostly Serbia) and the Serbian heartlands. Along the river Tisza “200 peasants armed with spades and hoes set off to set the Christian child free. The little boy’s father picked up a club and attacked the peasants as the only way he could hold the crowd back until the gendarmerie arrived, he stopped the crowd and convinced them that they were trying to deprive a Jewish father of his Jewish child. [...] Despite such pervasive stupidity, we Jews, the people of optimism, must continue to hope that surely light will dawn in heads sometime soon,”⁹⁶ wrote the newly relaunched Orthodox press.

In Hungary the Neologs identified, and the Zionist press drew parallels with Hungarian national suffering.⁹⁷ The highlighting of the memory of the common past among the Jews beyond the borders becomes crucial in interpreting it, depending on with whom and in what context and historical consciousness it creates a community. Those Bácska Jews, for example, who followed the Hungarian Israelite self-definition that evolved under Dualism, having been socialized in the times of the Monarchy, retained their Hungarian consciousness and could even be found, for a time, in the ranks of the Hungarian Party (*Magyar Párt*). They played an active role in Hungarian cultural life, following with keen attention the life of the Jewry in Hungary proper. They were bound by tight familial bonds to the Hungarian Neologs. This is well illustrated by cases of compulsory choices and expulsions. The report on 6 December 1934 of the expulsion of leading Neolog Jewish families from the Bácska and the Banat represented a rupture in a series of articles

⁹⁵ *Zsidó Újság*, 13 December 1929. 11–12. Hírek – A halott nagypapa megmenti unokája életét [News – The dead grandfather saves the life of his grandchild].

⁹⁶ *Zsidó Újság*, 30 October 1925. 6–7. Saját tudósítónktól: Jugoszláviai levél. A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért. [From our own correspondent: Letter from Yugoslavia. The minister’s wife, who is regarded as a Jew. A Jewish father’s battle for his son].

⁹⁷ See further Glässer–Zima (2011): op. cit.

detailing the reassuring situation of the Yugoslav Jewry. *Egyenlőség*'s leader was written by the Neolog chief rabbi, Arnold Kiss, whose family was directly affected. "My dear, unfortunate sister, Maria! The fiery train runs with you and your orphaned children into the darkness of night, the grimness of winter – and out there in the distant cemetery on the southern borders of the land, a painful cry rises up from the silence of the grave, the plaint of the dead Jewish priest: – For forty years in this city I have preached the word of God, preached ideals and the love of one's fellow man. I have watered with my blood and tears every rock and stone of this city. – Why have they hounded out my child, my innocent grandchildren?"⁹⁸ Thus ended the words of the chief rabbi of Buda, a teacher at the National Rabbinical Seminary bearing the name of the emperor Franz Josef, whose father, mentioned in the article, was Mór Klein, rabbi of Nagybecskerek [now Zrenjanin, Serbia]. The newspaper told of numerous ruined careers, uprooted elderly folk, families torn asunder, and children forced to flee, ranging from the affluent Jewish citizen, through lost petit-bourgeois lives, to the Orthodox teacher and his family.⁹⁹ The refugees were looked after by the Jews of Szeged and the Jewish institutions of the capital. In a leader for *Egyenlőség*, Leó Buday-Goldberger, as a member of the Upper House, appealed to the topos of shared Magyar–Jewish suffering, continuing to think in terms of the mainstream conception of the nation as manifested earlier, in the Dualist period. "Hatred knows no denominational or, as it is now said, racial differences, and Christians and Jews suffer together in the conflagration of hatred because they are Hungarian. [...] The Hungarian Protestant writers of old, who were so fond of comparing the history of the Magyar nation with that of the Jews and sought consolation in the sufferings of Israel for the sufferings of the persecuted Hungarians, were indeed right. The Magyar soul and the Jewish soul once again meet on the highway of hatred."¹⁰⁰

This narrative remained unaltered even by the fact that the minority policies of the successor states preferred the independent ethnic self-definition of Jewry, in order to cut down the number of Hungarian communities. In terms of news reporting, however, the diasporic martyrology was not limited to the former countries, but also had a perspective on the German and Soviet lands as well as the Holy Land. As regards argumentation, modes of treatment and answers sought, models of a religious nature and those of a modern, politico-legal nature were present side by side, with emphases that differed according to the direction taken, admixing and overlapping. A good example of this is provided by the rabbi of Nagyvárad's commitment to the nation, which, according to the following interpretation by the Neolog Budapest press, overwrote the earlier religious models. "When the 'conquering' Romanian king marched in and had to pay his respects, he [*sc.* the rabbi] spoke in Hungarian and he regularly holds fiery speeches

⁹⁸ *Egyenlőség*, 15 December 1934. 1–2. Kiss Arnold: Miért kergették el őket? [Why were they hounded away?]

⁹⁹ *Egyenlőség*, 15 December 1934. 3–5. Elűzött, szomorú magyar zsidó... [Hounded, sad Hungarian Jew...]

¹⁰⁰ *Egyenlőség*, 22 December 1934. 1. Buday-Goldberger Leó, dr., a felsőház tagja: A nagy tanulság [Dr Leó Goldberger-Buday, member of the Upper House: The big lesson].

in the temple. Hungarian historiography would be at fault if it remained silent about the truth, if it failed to record all of this, in order that it should be remembered for all time and for all Hungarians to learn from it,”¹⁰¹ wrote the Hungarian M.P. Géza Dési, of the Neolog chief rabbi of Nagyvárád, Lipót Kecskeméti.

Gestures of appreciation by kings and heads of state

The majority of news items concerning the relationship between the state and local Jewry related to the existing status quo and the relationship to the Jews of the powers-that-be. The only religious legitimization of the new loyalties to be seen in the press was the Talmudic principle of *Dina demalchuta dina*, the king’s law is the law, provided it was not directed against the Jews (*bNedarim 28a* and *bBava Kama 113a-b*), which had already appeared earlier in the public apologetics and advocacy of the Dualist period.

The symbolic gestures of state power, amid the framework of the new successor states, had differing messages in Hungary’s Israelite press. For the most part they are to be understood according to the royalist historical model of the allies (Salo Wittmayer Baron, Yosef Hayim Yerushalmi), and the journalists interpreted them as positive examples that could counter anti-Semitism. In addition to news about the British monarchy’s court Jews,¹⁰² a significant number of news items were devoted to gestures made towards the Jews living in the disannexed areas by the Serbian royal house in the mid-1930s. The concrete form that this message took from 1933 onwards was the contrasting of the crowned head, who ruled by the grace of the Eternal One and who acknowledged the Jews, with the National Socialist Party, which attacked the Jews of Germany.¹⁰³ Among the Jews of the Voivodina and Croatia who had been awarded the various grades of the order of St Sava there were landowners, factory owners, doctors and lawyers, the philanthropist wives of *grands bourgeois*, rabbis and heads of local Jewish communities.¹⁰⁴ The news items

¹⁰¹ *Egyenlőség*, 10 December 1929. 1. Dr. Dési Géza országgyűlési képviselő: Az erdélyi pogrom: Nagyvárád [Dr Géza Dési, M.P.: The Transylvanian pogrom: Nagyvárád].

¹⁰² E.g. *Egyenlőség*, 27 October 1934. 5. Rotschild sógora az angol királyi ház barátja [Rotschild’s brother-in-law is a friend of British royalty]; *Egyenlőség*, 15 December 1934. 13. Az angol főrabbi a londoni nagy esküvőn [kép a díszruha leírásával] [The English chief rabbi attends a big wedding (picture with a description of the wedding dress)].

¹⁰³ *Egyenlőség*, 5 May 1933. 18. A zsidó szolidaritás jegyében. A jugoszláv hitközségek országos kongresszusa [In the name of Jewish solidarity. Nation congress of Yugoslav Jewish communities]; *Egyenlőség*, 23 September 1934. 1. A király barátja: az excellenciás főrabbi. Nálunk nem fog meghonosodni a német antiszemita mozgalom. Látogatás dr. Alkalay Izsák jugoszláv grandrabbinál [The king’s friend: his excellency the chief rabbi. The German anti-Semitic movement will not take root in our homeland. A visit to Dr Izsák Alkalay, grand rabbi of Yugoslavia].

¹⁰⁴ *Egyenlőség*, 24 August 1929. 17. Hírek – A cakoveci főrabbi kitüntetése [News – An award to the chief rabbi of Čakovec]; *Egyenlőség*, 6 April 1929. 17. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 21 September 1929. 18. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 26 October 1929. 14. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 14 September

presented such royal endorsements as validation of their work in improving society and accelerating economic development.

News items about the king's Jewish aides-de-camp, his young Jewish consul-general in Uruguay, the chief rabbi who, as a friend of Belgrade, was a regular visitor to the royal household: these all showed an image of successful integration in a monarchy whose relationship with Hungary was conflicted, but the government and the ruler were represented at inaugurations of Jewish institutions, and its Senate had the country's chief rabbi as one of its members.¹⁰⁵ Similar news items appeared in relation to the King of Romania, though in smaller numbers.¹⁰⁶

This phenomenon is more wide-ranging than suggested by Sarah Abrevaya Stein's insightful comment that the Jewish press did not differentiate between secular and religious news items. The question can be understood in light of the intertwining of models of world interpretations, which also characterized other publications of the religious rebirth. While the Neologs preferred legal argumentation and moral responses to interpret the situations Jews found themselves in, the Orthodox regarded World War I as having been brought about by moral decay, while seeing the losses of the territory of historical Hungary as a punishment that could be healed by adhering more strongly to the Jewish fold, thus creating a religious reading of the revisionist agenda.

Into this fitted well, too, the above-mentioned argument of the Hasid rebbe of Munkács in the Budapest Orthodox periodical, whereby the existence of Czechoslovakia was contrary to the divine order. "Every nation has a genius (*sar*) in heaven, which has been ordered to protect it, and no nation suddenly brought into being can survive without having its own guardian angel; a state of this kind will sooner or later break up into its component parts..." he was wont to say. "After the turning point before the semester everyone understood what the great philo-Hungarian chief rabbi Spira z.c.l. [blessed be

1929. 16. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 9 January 1932. 10. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 13 February 1932. 10. Hírek – Kitüntetés [News – An award]; *Egyenlőség*, 23 September 1934. 15. Zsidó élet vidéken – Újvidék [Jewish life outside the capital – Vojvodina].

¹⁰⁵ *Egyenlőség*, 31 August 1929. 16. Hírek – Zsidó főkonzul [News – A Jewish consul-general]; *Egyenlőség*, 16 January 1932. 14. Hírek – Dr. Alkalay jugoszláv főrabbi a szenátus tagja [News – Chief Rabbi Dr Alkalay is a member of the Senate]; *Egyenlőség*, 1 October 1932. 29. Hírek – Az újvidéki zsidó aggokháza [News – The Jewish old people's home in Vojvodina]; *Egyenlőség*, 13 October 1934. 1. Sándor király és a zsidóság [King Alexander and the Jews]; *Egyenlőség*, 20 October 1934. 1. Sándor király halála [The death of King Alexander]; *Egyenlőség*, 27 October 1934. 13. Hírek – Sándor király zsidó hadsegédei [News – King Alexander's Jewish aides-de-camp]; *Egyenlőség*, 10 November 1934. 16. Hírek – Sándor király zsidó orvosa és ügyvédje [News – King Alexander's Jewish physician and Jewish lawyer].

¹⁰⁶ *Egyenlőség*, 19 August 1931. 24. Hírek – A román király látogatása egy zsidó emberbarátnál [News – The Romanian king's visit to a Jewish friend of humanity]; *Egyenlőség*, 19 March 1932. 14. Hírek – Weisz Kálmán nagyváradi textilgyáros kitüntetése [News – Award to Kálmán Weisz, textile factory owner in Nagyvárad]; *Zsidó Újság*, 20 November 1936. 10. Hírek – A szatmári főrabbi és a román király [News – The chief rabbi of Szatmár and the king of Romania].

his true memory!] had said years ago under the Czech régime, and it is widely known that it was in this same Hungarian spirit that he raised his only child and her husband, the current chief rabbi, Baruch Rabinowitz.”¹⁰⁷ Thus was the rebbe, described as a revisionist, quoted in various Orthodox news bulletins.

Multiple binds and changing worlds

Representations in Hungary proper of the communities beyond the borders consisted of interpretations of local events adjusted to the frameworks of Hungarian social discourses and to Budapest Jewish *Lebenswelten*. The multiple binds and conflicts of loyalty gained new meanings in light of the change in the social situation of Hungary's Jewry. The willingness to make joint cause with the Jews beyond the borders was defined by the self-images of the particular strategies employed. The selective evaluation of the various tendencies in the field of the communal processes beyond the borders was also defined primarily by the strategies represented by the journals that acted as forums for them.

Bibliography

- Abrevaya Stein, Sarah: *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2004.
- A király barátja: az exellenciás főrabbi. „Nálunk nem fog meghonosodni a német antiszemita mozgalom.” Látogatás dr. Alkalay Izsák jugoszláv grandrabbinál. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 1.
- A magyar kenyér. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. július 31. 1–2.
- A magyar zsidóság. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1942. április 23. 1.
- A zsidó kisebbségek és a magyar nyelv. A Magyar Revíziós Liga emlékirata a zsidó kisebbségek magyarságáról. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 1. 1.
- „A zsidó szolidaritás jegyében”. A jugoszláv hitközségek országos kongresszusa. *Egyenlőség*, 1933. május 5. 18.
- Az angol főrabbi a londoni nagy esküvőn [kép a díszruha leírásával]. *Egyenlőség*, 1934. december 15. 13.
- Az Egyenlőséget kitiltották Jugoszláviából. *Egyenlőség*, 1934. november 17. 2.
- Az Új Magyarság tovább rágalmazza a felvidéki zsidóságot. *Egyenlőség*, 1938. május 27. 9.
- Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013.
- Bíró Ákos: *Kétfejű sas Dávid pajzsán. Tábortestvérek az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében 1914–1918*. Budapest, Gabbiano, 2013.
- Bruner, Edward M.: Az etnográfia mint narratíva. In Thomka Beáta (ed.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat, 2000. 181–197.
- Buday-Goldberger Leó, dr., a felsőház tagja: A nagy tanulság. *Egyenlőség*, 1934. december 22. 1.

¹⁰⁷ *Orthodox Zsidó Újság* 10 May 1939. 4. Munkácsi utijegyzetek [Notes on a trip to Munkács].

- Csáky, Moritz – Elena Mannová: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999.
- Dubin, Lois C.: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 28. (2014), 1. 51–81.
- Elüzött, szomorú magyar zsidó... *Egyenlőség*, 1934. december 15. 3–5.
- Erdélyi zsidók küzdelme a magyarságukért. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 5.
- Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe. *Egyenlőség*, 1938. január 7. 1–2.
- Ferziger, Adam S.: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005.
- Fényes Balázs: Bűn és büntetés paradigmája a rabbinikus hagyományban. In Fényes Balázs: „Őrizétek meg őrizetemet...” *Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. Budapest, József Műhely Kiadó, 2011. 7–41.
- Glässer, Norbert: “Bless Our King, Who You Sent Like Moses.” Jewish Religious Interpretations of Loyalty to Hungarian King Francis Joseph. In Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (eds.): *Religion, Culture, Society 3. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016. 76–95.
- Glässer, Norbert: “This Crown Came Down to us from Heaven, God Sent it to you Through us”. Neolog Jewish Discourse Traditions on the Coronation of Charles IV. In Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (eds.): *Religion, Culture, Society 4. Yearbook of the MTA – SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2017. 9–29.
- Glässer Norbert: Állami jelképek – liturgikus környezet. Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán. In Oláh János – Zima András (eds.): *Schöner Alfréd hetven éves*. Budapest, Gabbiano, 2018. 125–138.
- Glässer, Norbert – Zima András: Unchangingness in Change. The Changed Self-Image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Result of the Changed Borders in the Carpathian Basin. *Acta Ethnographica Hungarica*, 56. (2011), 1. 63–92.
- Glässer Norbert – Zima András: Konfliktusok, lojalítások és várakozások határán. Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban. In Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (eds.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015a. 149–189.
- Glässer Norbert – Zima András: The Emperor-King’s Hungarian Maccabees. The Components of Hungarian Jewish First World War Propaganda. In Z. Karvalics László (ed.): *Information History of the First World War*. Budapest, L’Harmattan, 2015b. 149–168.
- Hírek – A cakoveci főrabbi kitüntetése. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 24. 17.
- Hírek – A halott nagyapa megmenti unokája életét. *Zsidó Újság*, 1929. december 13. 11–12.
- Hírek – A román király látogatása egy zsidó emberbarátnál. *Egyenlőség*, 1931. augusztus 19. 24.
- Hírek – A szatmári főrabbi és a román király. *Zsidó Újság* 1936. november 20. 10.
- Hírek – Az újvidéki zsidó aggokháza. *Egyenlőség*, 1932. október 1. 29.
- Hírek – Dr. Alkalay jugoszláv főrabbi a szenátus tagja. *Egyenlőség*, 1932. január 16. 14.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. április 6. 17.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 14. 16.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. szeptember 21. 18.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1929. október 26. 14.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. január 9. 10.
- Hírek – Kitüntetés. *Egyenlőség*, 1932. február 13. 10.

- Hirek – Sándor király zsidó hadsegédei. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 13.
- Hirek – Sándor király zsidó orvosa és ügyvédje. *Egyenlőség*, 1934. november 10. 16.
- Hirek – Szent István napi istentisztelet a zombori izr. templomban. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1941. augusztus 28. 5.
- Hirek – Zsidó főkonzul. *Egyenlőség*, 1929. augusztus 31. 16.
- Hirek – Weisz Kálmán nagyváradi textilgyáros kitüntetése. *Egyenlőség*, 1932. március 19. 14.
- Hubay Kálmán képviselő. *Egyenlőség*, 1938. október 20. 1–2.
- Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért. *Zsidó Újság*, 1925. október 30. 6–7.
- Kiss Arnold: Miért kergették el őket? *Egyenlőség*, 1934. december 15. 1–2.
- Kiméletet... *A Magyar Zsidók Lapja*, 1940. május 3. 1.
- Klein-Pejšová, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington, Indiana University Press, 2015.
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013.
- Klieber, Rupert: *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848–1918*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2010.
- Kocher, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, C. H. Beck, 1992.
- Konrád Miklós: Zsidók magyar nemzete. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 150. (2016), 3. 631–665.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz, 1996.
- Miért oszlatták fel a pozsonyi neológ hitközséget? *Egyenlőség*, 1934. március 28. 10.
- Minden zsidó: magyarul érez a Felvidéken! *Egyenlőség*, 1938. október 27. 1–2.
- Munkácsi utijegyzetek. *Orthodox Zsidó Újság*, 1939. május 10. 4.
- Nagyváradi levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. *Zsidó Újság*, 1927. május 13. 2–3.
- Nem a nemzet hangja! *Egyenlőség*, 1938. október 6. 6–7.
- Pászka Imre: *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere, 2007.
- Pozsony és Kassa. *Egyenlőség*, 1933. október 7. 1.
- Pozsony Ferenc: Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (eds.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan – Könyvpont, 2012. 667–679.
- Ravitzky, Aviézer: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben*. Pozsony, Kalligram, 2011.
- Reichensperger, Richard: The Central European “Lebenswelt” and Memory Theory. In Csáky Moritz – Elena Mannová (eds.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, Academic Electronic Press in the Slovak Republic, 1999. 24–44.
- Rotschild sógora az angol királyi ház barátja. *Egyenlőség*, 1934. október 27. 5.
- Sándor király és a zsidóság. *Egyenlőség*, 1934. október 13. 1.
- Sándor király halála. *Egyenlőség*, 1934. október 20. 1.
- Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.
- Szatmári Mór: Nem szabad a zsidó iskolákban magyarul tanítani. *Egyenlőség*, 1923. március 17. 2.

- Sz. Kristóf Ildikó: Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula*, (1998), 1–2. 60–84.
- Tiltakozás. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. február 9. 6.
- Tomisa Ilona: Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknói Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713). *Ethno-lore*, 32. (2015). 181–218.
- Válasz a Magyarorságnak. *Egyenlőség*, 1938. október 27. 4.
- Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.
- Veidlinger, Jeffry: The Jewish Historical and Ethnographic Society. Collecting the Jewish Past. In Jeffry Veidlinger: *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire. The Modern Jewish Experience*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2009.
- Zima András: Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century. *Acta Ethnographica Hungarica*, 53. (2008), 2. 243–262.
- Zsidó élet vidéken – Újvidék. *Egyenlőség*, 1934. szeptember 23. 15.
- Zsidók a kárpátaljai magyar feltámadásért. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. március 30. 2.